

Törvény) és az azt követő rendelkezések érvényesek, ugyanakkor lesz lehetőség szerződéses feladatellátásra is. A bér- és létszámügyekről nem ez a törvény hivatott rendelkezni. A közművelődési feladatok ellátásának kötelezettségét viszont megfogalmazzuk.

– Bekerült-e végül a törvénytervezetbe a Magyar Művelődési Intézet feladata és jogállása?

– Igen külön paragrafus rögzíti ezt, amely így szól: „A Magyar Művelődési Intézet a helyi közművelődési tevékenységek és a megyei (fővárosi) feladatok segítésére érdekében országos közművelődési szakmai tanácsadást és szolgáltatást biztosító önállóan gazdálkodó, központi költségvetési szerv, amelyet a minisztérium tart fenn. (IV. rész, III. fejezet, 88.§)

– Mikorra várható, hogy az országgyűlés napirendjére tűzi a kulturális alaptörvény tárgyalását?

– Reményem szerint szeptemberben. Ez azért különösen fontos, hogy így az ősszel esedékes 1998-as költségvetés elkészítését befolyásolhassa.

– Magunk is bízunk ebben. Viszont elég szomorú volt nemrég arról hallani, hogy Magyar Bálint a parlament kulturális bizottságának egyik ülésén kijelentette: a kultúrára ismét kevesebb pénz jut.

– A közoktatási és felsőoktatási törvények ún. pénzügyi automatizmust tartalmaznak, s ennek fedezetét a tárcának biztosítania kell. Ez a növekmény a minisztérium költségvetésében belülről vonja el a pénzforrásokat, így például a kultúra kárára is. A közművelődés finanszírozása azonban normatív hozzájárulásokból is történik, amely nagyságrendjéről az országgyűlés fog dönteni a kulturális, illetve a költségvetési törvény tárgyalása során.

* A Kormány július 10-i ülésén a Kulturális alapellátásról szóló törvénytervezetet elfogadta és az országgyűlés elé terjeszti.

HÁMORY GABRIELLA

HARANGI LÁSZLÓ

FELNŐTTOKTATÁSI ÉS KÖZMŰVELŐDÉSI TÖRVÉNYKEZÉS Nemzetközi kitekintés

A felnőttoktatás, közművelődés állam által történő szabályozása a XVIII. század közepéig nyúlik vissza és valójában a mai értelemben vett iskolán kívüli művelődéssel egyidős. 1739-ben Norvégiában törvény tette kötelezővé az írni, olvasni tudást annak érdekében, hogy minden hívő állampolgár képes legyen olvasni a bibliát. A XIX. század első felében rendeletek írták elő a felnőttek számára szervezett tanfolyamok támogatását Dániában (1814), Franciaországban (1836) és Belgiumban (1842). 1859-ben Angliában az ipari oktatás megalapozása érdekében kormányrendelet mondta ki a természettudományi képzés minél nagyobb mértékben történő kiterjesztését.

E tiszteletre méltó és megőrzendő hagyományok ellenére azonban a felnőttoktatás általános érvényű jogi szabályozásáról a legutóbbi évtizedekig mégsem beszélhetünk. Márcsak azért sem, mert az effajta szocio-kulturális tevékenység többségében mozgalmi, társadalmi – tehát a hivatalostól eltérő – szerveződés volt, amelyet a hatalom legfeljebb eltűrt, de nem támogatott, legalábbis nem a politika és a jog eszközeivel.

Gyökeresen megváltozott a helyzet a második világháború után, amikor szerte Európában, legalábbis annak demokratikus térségeiben a felnőttoktatásnak, közművelődésnek olyan kiterjedt állami és társadalmi hálózata jött létre, amelyet a fejlesztés, támogatás szándékával szabályozni kellett. Ez a törvénykezési aktivitás mind az iparilag fejlett országokban, mind a világ elmaradott régióiban a mai napig is tart, amelyet erősít a művelődéshez való jog és a tanuló társadalom deklarálása és világméretben való megvalósítása, de ugyanilyen erővel követel legitimációt a tudomány és technika fejlődésével lépést tartó emberi erőforrásfejlesztés is. A felnőttoktatás és közművelődés legkedvezőbb politikai és jogi környezetének kiépítésében öt világszerte kiterjedő (legpozitívabb értelemben vett) „lobbyszervezet” az UNESCO hamburgi oktatási intézete, nem kis eredménnyel.

A fentiek illusztrálására példákat mutatunk be, a különböző országok és régiók sokszínű törvénykezési és felnőttoktatás-politikai gyakorlatából és tapasztalataiból.

A felnőttoktatási törvénykezés Németországban a 16 tartomány kompetenciájába tartozik, össz-szövet-

ségi szinten csak az iskolán kívüli szakirányú felnőttképzést, valamint a hatékonysági vizsgálatok és kutatások módját, rendszerét szabályozzák. Mind az összszövetségi, mind a tartományi törvényekre jellemző, hogy a felnőttoktatást – a közoktatáshoz és a felsőoktatáshoz hasonlóan – egyenlő fontosságú és egyenlő rangú ágazatnak ismerik el az oktatás más alrendszerével, sőt, egyes törvények a felnőttoktatási szektor autonómiáját is hangsúlyozzák. Lényeges eleme valamennyi dokumentumnak annak kimondása, hogy a felnőttképzés integráns része és eszköze a művelődéshez való jog gyakorlásának. Németországban az állam, azaz a tartományok a felnőttoktatást és közművelődést szelektív módon támogatják, amelyet törvények által szabályoznak és hangsúlyoznak. Ennek kritériumai és követelményei a következők: (1) az intézmények teljes mértékben a felnőttoktatás szolgálatában álljanak; (2) legyenek nyitottak mindenki számára; (3) folyamatos és szakmailag megalapozott tevékenységet folytassanak; (4) az alkalmazottak megfelelő szakmai végzettséggel és tapasztalatokkal rendelkezzenek; (5) a szervezet, illetőleg az intézmény a vonatkozó tartományban fejtsse ki tevékenységét és ott legyen bejegyezve.

Az elmondottak értelmében nem kaphatnak támogatást a profitra orientált szervezetek és az olyan intézmények, amelyek kereskedelmi alapokon működnek. A svédországi gyakorlathoz hasonlóan nemcsak intézmények részesülhetnek elismerésben, mint felnőttoktatási „aktorok” hanem olyan állampolgári szerveződések, tanulókörök, szakkörök is, amelyek az állami szervezetekhez és alapítványokhoz benyújtott pályázatuk alkalmával rendszeres művelődési tevékenységüket bizonyítani tudják. Az öntevékeny hozzájárulás, a szubszidiaritás elve mutatkozik meg abban, hogy az újonnan alakult szervezetek és intézmények csak három év sikeres működés után kapnak akkreditációt, azaz hivatalos elismerést és ennek birtokában támogatást.

Az intézményeknek és szervezeteknek nyújtott anyagi segítség egyfelől bértámogatás, másfelől a működési kiadások fedezése. Ennek mértéke rendkívül specifikus, konkrét és mérhetőre alapozott. Az összegeket általában utólag folyósítják az előző év teljesítményei alapján. Az alkalmazott kritérium-hányadosok – az egyes tartományoktól függően – a következő normatív elemekből tevődnek össze változó súlyozással, egymással való viszonyításban: a hatókörbe tartozó lakosok száma, a tanítási órák és napok száma éves viszonylatban; tanfolyamok időtartama, a képzés tananyaga és tudományos szintje a hallgatók iskolázottságától függően, a képzés módszertani megítélése, a vonzáskörzet népsűrűsége, stb.

Valamennyi tartományi törvény meglehetősen nagy precizitással tartalmazza az együttműködés feladatait a felnőttoktatás különböző állami, non-profit és üz-

leti szervezetei között, amelyeket a tartományi és a helyi felnőttoktatási tanácsok látnak el. Jogosítványai körébe tartozik a kooperáció biztosításán túlmenően, az érdekvépviselet ellátása a tartományi kormánnyal szemben, valamint a felnőttoktatás rövid- és hosszútávú stratégiájának kidolgozása, a támogatás- és elismeréspolitikának alakítása.

Míg Németországban, amint ezt az előzőekben láttuk, egy sűrű szövésű törvénykezési háló védi, segíti, formálja a felnőttoktatást, addig Angliában csak egymástól távolos törvények és országos szakbizottságok jelentései, mint kiemelkedő világitótornyok, adnak tájékoztató pontokat a felnőttoktatás számára. Első ízben ilyen volt az 1944-ben kiadott Oktatási Törvény, majd ennek megerősítése az úgynevezett Oktatási Reform Törvény 1988-ban. Mindkettőben csak annyi utalás történik a felnőttoktatásra, hogy a Helyi Oktatási Hatóságok, azaz a megyei önkormányzatok művelődési részlegei, gondoskodjanak a fiatalok és felnőttek „megfelelő” művelődési lehetőségeiről, amelyeknek magukba kell foglalniuk a szakmai, társadalmi és testnevelési irányú képzést is, éppenúgy, mint a kulturális szabadidő tevékenységeket. Mindezt paraméterek és specializációk nélkül.

Igaz, mint minden esetben, úgy ezt a törvényt is kiegészítették különféle szabályzatokkal, igazgatási útmutatásokkal, körlevelekkel, de ezek sem adnak többet tömören megfogalmazott tanácsoknál, útmutatásoknál. Az eredmény végülis az, hogy e meglehetősen homályos javaslatok értelmezése nagyon eltérő lehet, és alkalmazása a jogalkalmazók belátásától, lehetőségeitől függ. A lényeg azonban mégiscsak az, hogy az elmúlt évtizedekben az angol felnőttoktatás imponáló fejlődésen ment át, amely többek között az intézmények, hatóságok felnőttoktatásbarát szemléletét és magatartását is bizonyítja, függetlenül a törvénytől is.

Külön területe, de integráns része az angol felnőttoktatásnak a felsőfokú felnőttoktatás és a továbbképzés, amelyet egy 1989-ben kiadott dekrétum szabályoz, valamint az 1992-ben elfogadott Továbbképzési és Felsőoktatási Törvény. Az eredmény, hogy az utóbbi években a nyílt és távoktatás szintén nagy mértékben kiterjedt és megnövekedett.

A nagy időközökben napvilágot látott közoktatási, felsőoktatási törvényeket és azok felnőttoktatásra vonatkozó útmutatásait, irányelveit egészítik ki, helyezik szélesebb társadalmi, tudományos alapokra az Oktatási Minisztérium által létrehozott szakbizottságok jelentései, és az azokból levont következtetések és ajánlások. Ilyen volt legtutóbb, mármint 1973-ban, de még a mai napig is időszerű és ható „Russel jelentés”, amely egy több mint 300 oldal terjedelmű és könyvalakban is kiadott tanulmányban tárta fel az

ország felnőttoktatásának helyzetét, társadalmi, szervezeti, gazdasági összefüggéseit. E törvénnyel is egyenértékű diagnózis és terápia legfőbb üzenete az volt, hogy a felnőttoktatást sokkal inkább demokratikusabbá kell tenni abban az értelemben, hogy mind anyagi tekintetben, mind erkölcsileg nagyobb prioritást kell adni a művelődésből kimaradt, passzív rétegek számára. A vészharang megkondítása annyiban volt eredményes, hogy a felhívásra a kormányzat, a helyi hatóságok és intézmények célirányos projektekkel válaszoltak, amely főképpen a munkanélküliek és a leginkább hátrányos helyzetben lévő színesbőrűek körében volt hatékony és eredményes.

Más megfontolásból érdemel különös figyelmet és elismerést **Japán**. Az országot és annak lakosságát a második világháborúban mélyreható megrázkódtatás érte, mégis képes volt a talpraállásra, egy új, demokratikus társadalmi és gazdasági rend megteremtésére, összhangban az évezredes hagyományokkal, szokásokkal. A közművelődésben, felnőttoktatásban is nagyon gyorsan elkezdődött az átállás, és az ország és annak vezetői egy szisztematikus törvénykezési építkezésbe kezdtek, amely folyamat a mai napig is tart. Valamennyi dokumentumra jellemző a szabatos fogalom meghatározás, az állami és önkormányzati szervek felelősségének pontos körülhatárolása, egyértelműen szabályozzák a finanszírozás kérdéseit, beleértve a nemkormányzati szervezetek támogatását is.

A társadalmi reformok sorában már nagyon korán, 1949-ben megjelent a Közművelődési Törvény, mint a közművelődés, felnőttoktatás fundamentuma, kerettörvénye, amelyre a résztörvények épülhetnek. A közművelődés értelmezése a törvény szerint átfogó, nemcsak az iskolán kívüli intézményes keretek között folyó művelődési aktivitásokra terjed ki, hanem magába foglalja a japán emberek önművelését, kulturális és sport tevékenységét is. Ezután a résztörvények hosszú sora következett: könyvtári, múzeumi, sport, ifjúsági osztályok törvénye; majd a sort 1990-ben „Az egész életen át tartó tanulás segítésének” a törvénye zárta. Ez utóbbi felöleli mindazokat a stratégiai, szervezeti, igazgatási és pénzügyi kérdéseket, amelyek megteremtik a jogi feltételeit a japán ember egész életen át tartó tanulásának.

Külön törvény szabályozza a japán Nyílt Egyetem jogállását, amelyet 1981-ben hagytak jóvá „Egyetem az éteren át” elnevezéssel. Az intézménynek az 1993-as tanévben 46 ezer hallgatója volt, és teljes mértékben állami támogatással működik, több mint 400 oktatóval. A törvény a kreditrendszer is szabályozza oly módon, hogy a képzettségi szintek eléréséhez mennyi pont szükséges (a BA kvalifikációhoz például 124 „kredit”). A felnőttszakképzés úgyszólván mindenre kiterjedő törvénye az 1985-ben elfogadott Emberi Erőforrást Fejlesztő

Törvény, különös tekintettel a munkaadók jogaira és kötelességeire. A törvény 12. §-a például szabályozza, hogy a gyárak, közép, s nagyvállalatok kötelesek „emberi erőforrásfejlesztési” felelősöket (egyszerűbben: oktatásszervezőket) kinevezni, akiknek a feladata a vállalaton belüli szakképzés előkészítése, lebonyolítása.

Az **Amerikai Egyesült Államok** kongresszusi törvényhozásának felnőttoktatási törvényei három nagy témakörbe sorolhatók: (1) szegénység, munkanélküliség, felnőttek írni-olvasni tanítása; (2) állampolgári nevelés, kultúraterjesztés és megőrzés, bennszülöttek (indian népesség) önmeghatározásához való joga; (3) olyan témák, amelyeket a különböző mozgalmak vetnek fel a Kongresszusra való nyomásgyakorlás céljából. Tehát Amerikában nem „ágazati” felnőttoktatási törvények születnek, hanem problémacentrikus, projekt jellegű hadműveletek valamilyen társadalmi feladat megoldására, akadály leküzdésére, enyhítésére.

Jó példa erre az 1991-ben elfogadott felnőttalfabetizációs törvény („National Literacy Act 1991”) a birodalom egyik legnagyobb problémájának, a funkcionális analfabétizmusnak a leküzdésére vagy legalábbis enyhítésére. A több mint harminc nyomtatott oldal terjedelmű törvény valójában olyan, mint egy eshetőséggel számoló támadási parancs, sőt mint egy hadművelleti terv (ld. 1944-ben a szövetségesek által kidolgozott hadművelleti tervet a normandiai partraszállásról). Ennek megfelelően a törvény meghatározza a „támadás” stratégiai tervét, a probléma kutatási feladatait, az erők és az ebben résztvevő valamennyi szervezet összefogásának módját, koordinációját, előírja a munkaerő írni-olvasni tanításának a menetét, mint az egyik legfontosabb feladatnak a megvalósítását; évenkénti fix (100 millió dolláros) összegek megállapításával tételesen tartalmazza e monumentális vállalkozásba befektetendő beruházásokat, kitér a családsegítő programokra. Külön fejezetek írják elő a vállalatvezetés feladatait, a börtönökben végzendő tennivalókat, és nyilvánvalóan nem maradhat ki a non-profit szektor specifikációja sem. Minderre azért van nagy szükség, mert az Amerikai Egyesült Államokban közel 30 milliónyira tehető azoknak a felnőtteknek a száma, akik írás-olvasási nehézségekkel küzdelegnek, és ez az egyik legnagyobb akadálya az ország gazdasági, társadalmi fejlődésének.

Dániában a felnőttoktatás, a közművelődés minden ágazatának működését, jogállását külön törvények szabályozzák. A közös bennük az, hogy a lehető legnagyobb konkrétsággal szabályozzák az állami támogatás mértékét.

A Népfőiskolai Törvény szerint a népfőiskolák állami támogatása a következő elemekből áll: bizonyos, jóváhagyott üzemi költségek 85 százalékának a visszatérítése; évenkénti keret-hozzájárulás a tanári fizetésekhez

és az „egyéb kiadásokhoz”. A törvény értelmében a hallgatói támogatásnak két szintje van, attól függően, hogy betöltötte-e a 19. életévét vagy sem, de minden hallgató megkapja a hallgatói támogatási keret 30 %-át. Ha egy népiskola egy pénzügyi év során ágykapacitásának kevesebb mint 75 %-át használja ki, úgy csak csökkentett állami támogatásban részesül.

A törvények értelmében, ami az általános jellegű felnőttoktatást illeti, a résztvevők teljes jogú autoritással bírnak. Ez annyit jelent, hogy az esti iskolák és a népiskolák teljes önállósággal döntenek abban, hogy mit és hogyan tanítsanak. A bizonyítványt nyújtó felnőttoktatásban, a rendeletek értelmében, csak a vizsgakövetelmények kötöttek és a szintek vannak megállapítva és szabályozva a közismereti tantárgyakban, de az oktatói szabadság a tanárok részéről és a választás lehetősége a tanulók tekintetében nincsen korlátozva. Ugyanakkor a felnőttoktatásban a követelmények részletekbe menően szabályozottak.

A norvég felnőttoktatási törvénykezés legfőbb sajátossága a teljes esélyegyenlőség biztosítása a szelektív állami, önkormányzati támogatás által. Az 1977-ben elfogadott Felnőttoktatási Törvény többek között előírja, hogy a „felnőtt személyt teljes esélyegyenlőséghez kell juttatni az ismeretek és készségek elsajátításában”. Ennek következménye, hogy az államilag támogatott képzéseken nem megengedett a magasán képzett hallgatók nagyobb aránya az átlagosnál. Ugyanezt a pozitív diszkriminációt követi a Felnőttoktatási Fehér Könyv, amely a törvény után látott napvilágot. Ehhez tudatos, a hátrányos rétegeket segítő támogatás-politika érvényesül az idősök javára, s az ország elmaradott régióinak a fejlesztése érdekében.

Az olasz törvénykezési gyakorlat a legnagyobb mértékben épít a régiók és a települési önkormányzatok önállóságára, függetlenségére. Eltekintve azonban a korlátozott anyagi forrásoktól, a helyi erők szűkösségétől, két tényező nehezíti meg e demokratikus és decentralizált szabályozás gyakorlati megvalósítását, hatékonyságát. Az egyik az önkormányzati tisztviselők hozzá nem értésére, szakszerűtlenségére vezethető vissza, a másik ok, hogy a döntések sok esetben mégis esetlegesek és a kelletténél nagyobb mértékben igazodnak a helyi politika ingadozásaihoz. Más meggondolásból azonban mindenképpen példamutató a németek lakta Dél-Tirol felnőttoktatásának tartományi törvénykezése. A rendeletek ugyanis nagymértékben tiszteletben tartják a német nemzetiség jogait a felnőttoktatásban, kulturális hagyományaik ápolásában. A tartomány ugyanis fedezi a német nemzetiség felnőttoktatásának személyi költségeit, és a működésre fordított „fejkvóta” itt magasabb mint a többi tartományban.

A volt szocialista országok közül, a rendszerváltás után Észtországban és Szlovéniában alkottak felnőttoktatási törvényeket.

Az észt felnőttoktatási törvény célja, hogy jogi garanciákat biztosítson a felnőttek egész életen át tartó tanulása számára. Átfogó jellegű annyiban, hogy egyaránt kiterjed az általános jellegű iskolarendszerű felnőttoktatásra, a munkaerőpiaci képzésre és a szabad felnőttoktatásra. A törvény II. fejezete tartalmazza a felnőttoktatásban való részvétel garanciáit, és meghatározza az állam és a helyi önkormányzatok felelősségét a felnőttoktatás anyagi, erkölcsi és szakmai támogatásában. A törvény kimondja, hogy a munkaerőpiaci képzésben résztvevők, valamint az iskolarendszerű felnőttoktatás hallgatói fizetett tanulmányi szabadságra illetve eltávozásra jogosultak. Ez például a középfokú felnőttiskolák esetében évi öt hét. Az, aki szakmai képzésben vesz részt, egy tanulmányi évben 10 nap fizetett szabadságra jogosult. Az észt Felnőttoktatási Törvény jó példája annak, hogyan lehet egy szakmailag és jogilag átfogó felnőttoktatási kerettörvényt viszonylag rövid időn belül megalkotni.

Szlovénia felnőttoktatási törvénye az elmúlt év őszén született meg. Célja és koncepciója hasonlóan az észt törvényhez, szintén az egész életen át tartó művelődésre és tanulásra épül, követelményként mondja ki a művelődéshez való esélyegyenlőséget, a tananyag és módszer megválasztásának szabadságát és autonómiáját, követelményként támasztja az oktatókkal szemben a szakmai és etikai felelősségvállalást, megköveteli a hallgatók személyiségének és emberi méltóságának elismerését és határozottan állást foglal emellett, hogy a felnőttoktatásban szerzett kvalifikációk egyenértékűek legyenek a fiatakorúak nappali tagozatos képzésében nyújtott bizonyítványokkal, diplomákkal.

A törvény ténylegesen egy olyan átfogó kerettörvény illetve kiindulási alap, amelyet minisztériumi rendeletek, végrehajtási utasítások tesznek majd konkrétabbá és egészítenek ki. Ehhez jó általános irányelveket nyújtanak azok a tömören megfogalmazott követelmények, amelyek a felnőttoktatás finanszírozásával, az Országos Vizsgáztatási Központtal, a felnőttoktatási munka ellenőrzésével, az állami irányítás szervezeti felépítésével foglalkoznak.

Belgiumban, az ország kettős (flamand, vallon) nemzetiségi jellegének megfelelően külön vallon és flamand törvénykezés szabályozza a felnőttoktatás irányultságát, szervezeti felépítését, támogatási rendszerét.

A flamand törvénykezési csomag szimbóluma a „négylevelű lóhere”, amelynek minden egyes „levele” a felnőttoktatás, szocio-kulturális nevelés egy-egy területére, ágazatára vonatkozik. Egészében véve a törvények szelleme, prioritásai a társadalmi kezdeményezéseknek, a civil szerveződéseknek kedveznek. Így például, amely

1975-ben került elfogadásra, a nagy hagyományú kulturális egyesületeknek kíván elégtételt nyújtani azáltal, hogy alapszervezeteik számától függően főállású szakalkalmazottakat biztosít számukra, fizetve bérüket. A negyedik törvény pedig az amatőrművészeti csoportoknak, pontosabban a drámai együtteseknek, zenekaroknak, valamint a hobby kluboknak a státuszával foglalkozik, és törvényileg garantálja elismerésüket, az ezzel járó anyagi és erkölcsi előnyökkel.

A dekrétumcsomag a nyolcvanas évek közepétől még két újabb törvénnyel egészült ki. Az egyik a sehova sem besorolható mozgalmak és kezdeményezések támogatásáról intézkedik, mint amilyen például a békemozgalom és a környezetvédelem, illetve a fogyatékosok, írástudatlanok, munkanélküliek, bevándorolt munkások segítségére siető kezdeményezések. Míg az immáron hatodik „levél” számunkra mindig bizonyos fenntartásokkal fogadott „politikai nevelés” számára ad prioritásokat.

Megítélésünk szerint felelőtlenség volna egyértelmű általánosításokat, következtetéseket levonni az elmondottak alapján, és azokból a nagyszámú és rendkívül különböző törvényekből, amelyek felsorolásunkból kimaradtak. Néhány alapigazságot azonban mégis ki kell mondanunk, bármennyire is nyilvánvalóak és közhelyszerűen hangzanak is ezek.

Mindenek előtt lényeges követelményük a felnőttoktatási, közművelődési törvényeknek, hogy összhangban legyenek az országban uralkodó politikai filozófiákkal és kövessék az alkotmányosság, a fennálló jogrend hagyományait, az ezt megtestesítő szokásokat, viselkedéseket. Ez mindenképpen rányomja bélyegét a törvények tartalmára, hagiára, stílusára.

Másik fontos momentum lehet, hogy minél erősebb a civil társadalom egy országban, annál megfelelőbb, hatékonyabb lesz a kulturális, közművelődési felnőttoktatási törvénykezés is. Tehát nem azok a felnőttoktatási, közművelődési törvények lesznek igazán jók, amelyet ott „fent”, a törvényhozó-testületek, a szakemberek, a jogászok egymás között megalkotnak, hanem azok, amelyeket mozgalmak, társadalmi kezdeményezések vesznek körül és segítenek létrejönni.

Látva a felnőttoktatás, közművelődés fejlesztését, támogatását, a védelmét szabályozó, befolyásoló törekvéseket, szándékokat és azok megnyilvánulásainak sokféleségét (törvények, deklarációk, politikai irányelvek és állásfoglalások), úgy véljük, helyesen járunk el, ha a törvénykezés fogalmát és gyakorlatát szélesebben értelmezzük. Jobb tehát törvénykezésről és politikáról beszélni, amelybe nem csak a törvények, rendeletek, dekrétumok tartoznak, hanem minden olyan helyzetfeltáró és fejlesztési szándékú dokumentumról, amelyet valamilyen meghatározó jelentőségű közhatalmi, szakmai vagy társadalmi testület alkot meg.

Végezetül alapvető kérdés mindenfajta törvénykezésben és politikában így a közművelődési, felnőttoktatási törvénykezésben és politikában is, hogy mennyire reális, mennyi valósul meg belőle. A tapasztalatok és az erre vonatkozó irodalom is arra figyelmeztet, hogy a művelődéshez való jog valóra váltása bizony nem megy simán, az ígéretek és követelmények feltételei nincsenek meg. A működőképesebb közművelődési, felnőttoktatási politikához így megalapozottabb törvényalkotásra és következetesebb érdekérvényesítésre van szükség.

